

”יוצאת מהמשחק” – בעיות במגרש הביתי?

פנינה אריאל

הרצאה בכינוס השנתי לספרות ילדים ונוער, שהיה במכללה האקדמית לחינוך ע”ש דוד ילין בחנוכה, ל’ בכסלו תשע”ה 22.12.14.

בספרי הראשון, **מטבעות הכפר הנסתר**, אומרת אלירז לחברתה, שתוהה, שמא אחד מ”המבוגרים” ביישוב שבו מתרחשת העלילה הוא שגנב מטבעות עתיקים מהאתר הארכיאולוגי הסמוך: ”איפה את חיה? הרי כולם מכירים פה את כולם כבר שנים! זה כמעט כמו לחשוד באבא שלך!” הספר ראה אור בשנת 2000. היו אלה ימים של תמימות. תמימות של יישוב קטן ואינטימי ותמימות שלי.

חלפו שנים. היישוב בגר, וכן גם אני. והנה, בהרצה מהירה קדימה, אנחנו ב”בעיות במגרש הביתי”! ספריי, שכולם מתרחשים ביישוב כמו זה שבו אני מתגוררת, מניבים רשימה מרשימה: פריצות לבתים, ליקויי למידה, הפרעות אכילה, ריגול תעשייתי, נוער מנותק וסמים, התעללות מילולית במשפחה... והכול ב”מגרש ביתי” קטן אחד (מתעוררת אצלי אסוציאציה למיס מרפל, הבלשית הקשישה של אגאתה כריסטי, שהתגוררה בכפר קטן ופסטורלי באנגליה, וגופות התגלגלו לפתחה על ימין ועל שמאל!) האומנם?

אולי כדאי קודם כול לברר מהו אותו ”מגרש ביתי”:

הגעתי עם משפחתי ליישוב דולב לפני כעשרים ושבע שנים. היישוב היה קטן וחיו בו פחות משלושים משפחות. בחרנו להגיע כדי ליטול חלק בהקמתו של יישוב קטן, מבודד ומוכה אינתיפאדה. במהלך השנים הייתי פעילה בוועדות שונות: תרבות, קליטה, ביקורת וגם בזמירות היישוב. כמו כן עבדתי כרכזת קהילה וכן בהוראה בבית הספר המקומי האזורי. זכיתי לראות את היישוב גדל ומתפתח, ולהיות מעורבת בתהליכים.

כשהחלטתי לנסות את ידי בכתיבת ספר, בחרתי בז’אנר העלילה בלשית, שהיה ונותר הז’אנר החביב עליי. הייתי אמונה על ההנחיה הידועה לסופרים מתחילים: ”כתוב מה שאתה מכיר היטב”. לאור הנחיה זו בחרתי באופן טבעי במקום מגוריי כזירת ההתרחשות. הרי לא אוכל לכתוב באופן משכנע על חייהם של אנשים החיים במקום אחר. הפרטים הקטנים המעניקים נופך של מהימנות לדברים, הם שיסגירו אותי. ברובד אחר, על אש נמוכה, בירכתי המוח, הייתה גם המחשבה שמדובר בזירת התרחשות שאינה מוכרת לציבור, אלא בהקשר פוליטי ושלילי. חשבתי שיהיה זה נחמד לפתוח צוהר להיכרות עמה.

סיפור תעלומה בלשי, המתרחש ביישוב כמו זה שבו אני מתגוררת... לפי כללי הז'אנר הנוקשים, על הפשע כשמדובר בספר למבוגרים, להיות מגולם ברצח. מכיוון שהדמיון הכי פרוץ שלי לא הצליח לדמייין רצח (שלא על רקע לאומני) ביישוב, החלטתי לכתוב לילדים / נוער, כדי שאוכל לבחור בפשע "קל" יותר. ידעתי גם, כמובן, שכתובה לילדים תחסוך ממני את הצורך להתמודד עם נושאים שהצניעות יפה להם. בדיעבד, ולאחר ארבעה ספרי ילדים / נוער, נדמה לי שאלה היו רק התירוצים, וכי איזושהי ילדה קטנה בתוכי, שטרם התבגרה, היא שלקחה אותי לעולם הקסום של כתיבה לילדים. ואגב, גם לקריאה. עד היום אני מחבבת ספרות נוער, בעיקר באנגלית, שפה שיש בה היצע מגוון לגילאים אלה. הכתיבה לילדים אינה נתפשת בעיניי כקלה יותר מהכתיבה למבוגרים.

עם הזמן הבנתי, כי היישוב הוא הרבה יותר מאשר סתם זירת התרחשות אותה אני מכירה היטב. הוא חלק מהותי בסיפור עצמו. אותה העלילה שתתרחש במקום אחר, תהיה שונה. היישוב עבורי הוא מהות ממשית, עד להיותו מעין דמות ראשית המשחקת תפקיד בהתרחשויות. מרקם החיים הייחודי, על גווניו, נימיו הדקים, והשינויים שעוברים עליו עם התבגרותו – מרתקים אותי, וקורים דקיקים קושרים אותי אליו בעבותות של אהבה. ואולי בשל כך, כמו אוהב אמיתי, אני רגישה לתנודות ולדקויות שבו, לגאות ולשפל. כאוהב אמיתי, אני מרשה לעצמי להשמיע גם קולות של ביקורת. אך זוהי ביקורת הנאמרת בעין טובה, של מישהי שרואה את עצמה כחלק בלתי נפרד מההתרחשות היישובית.

כפי שאני מספרת לילדים במפגשים שאני עורכת במסגרת "סל תרבות", הרעיונות לכתובה מגיעים משומקום. הכותב דומה לספוג, שמוכשר לספוג כל דבר מסביבתו, גם דברים שאנשים אחרים אינם שמים לב אליהם. ג'ויס קרול אוטס, הסופרת האמריקאית, כותבת בספרה **Th Faith of a Writer** (2003) על ההשראה, אותה רוח יצירתיות שבלעדיה לא ניתן לכתוב:

"להתמלא, בפתאומיות ולעתים מבלי שניתן לשלוט בכך, בחיות מחודשת ובאנרגיה. סוג של התרגשות שקשה להכיל אותה. אבל מדוע ישנם דברים – מילה, מבט, נוף הנשקף מחלון, זיכרון מקרי או חלום – שיש בכוחם לעורר אותנו ליצירתיות מוגברת, ודברים אחרים, לא?" (עמ' 75).

במקרה שלי, מה שהצית את הרעיון לעלילה, היה הנוף הנשקף מחלון הרכב בשעת נסיעה: הקמת העיר מודיעין הקרובה לדולב, וחשיפתם של אתרים ארכיאולוגיים מתקופת החשמונאים תוך כדי העבודות, הם שהולידו את ספרי הראשון. כפי שאני מספרת באותם מפגשים, משחק ה"מה אם..." הוא שהופך רעיון לתחילתה של עלילה. מה אם ביישוב שבו אני גרה סוללים כביש עוקף? ומה אם תוך כדי הסלילה מוצאים אתר ארכיאולוגי מתקופת החשמונאים? ומה אם ילדי היישוב עובדים באתר בחופש הגדול? ומה אם... מטבעות עתיקים מתקופת החשמונאים נשדדים מהאתר?

1 Oates, Joyce Carol (2003). **Th Faith of a writer: life, craft, art** . New York: Ecco.

"כתוב מה שאתה מכיר היטב?" או שמא: "הכר היטב מה שאתה כותב!" נהייתי מאוד מהתחכיר ההיסטורי והארכיאולוגי המקיף הקשור לתקופת ממלכת החשמונאים בכלל, ולמטבעות שטבעו מלכי בית חשמונאי בפרט. התלהבתי, ורציתי לשתף את הקוראים. דידיקטיקה? ישנם מבחינתי שני אופנים של דידיקטיקה בכתיבה. האחד הוא זה המלמד על דברים שאינם מוכרים לקורא. בילדותי אהבתי מאוד לקרוא רומנים היסטוריים, ומיד לאחר קריאתם רצתי לאנציקלופדיות כדי לבדוק מה האמת שבדברים. כיף לקוראים ללמוד דברים שאינם מוכרים להם כשהסיפור עצמו מרתק. גם בספרי השני, **שים פס רחב**, שנכתב כשתקשורת רחבת הפס הייתה בחיתוליה, התוודעתי, וכן גם קוראיי, לעולם הסיבים האופטיים. הסוג השני של הכתיבה הדידיקטית הוא זה המנסה להעביר מסר ברור, בוטה. להראות לקורא (בעיקר הצעיר), את הדרך שבה עליו לפסוע אל האור. אני מתרחקת מכתובת סיפורת שכזאת ככותבת, כקוראת, וגם את ילדי לא עודדתי לקריאתה.

לאחר הפסקה בת קרוב לעשור, חזרתי אל הכתיבה. אלא שחלו בה שינויים. בעוד שבשני הספרים הראשונים ביקשתי לחקור נושאים עיוניים תוך כדי הכתיבה – ארכיאולוגיה וטכנולוגיה – הרי שעכשיו הוביל אותי הצורך לחקור בכתיבתי נושאים מסוג שונה. אני מכנה זאת, "קולות" שבדרך כלל אינם נשמעים, שקוראים לי להשמיע את סיפורם, מסקרנים ומאתגרים אותי לבחון ולהכיר אותם דרך הכתיבה. כיצד הם מגיעים אלי? כל שאני יכולה לומר הוא שפתאום הם שם, וכנראה שנספגו בספוג הפנימי ההוא שבתוכי, ומשקפים עניינים שקלטתי מהסביבה, גם, אבל לאו דווקא סביבת היישוב.

שינוי נוסף היה אופן הכתיבה שלי. **במטבעות הכפר הנסתר**, ובמידה רבה גם ב**שים פס רחב**, הכתיבה הייתה פחות או יותר לינארית. כלומר, פרק רודף פרק, מערכה רודפת מערכה, וכך, התרחשות אחר התרחשות נוצר הסיפור השלם. נצמדתי מאוד למבנה הסיפור הבלשי, שדומה בעיני לקולב: הוא נוקשה, אבל נוח לתלות עליו כל מיני נושאים אחרים. אלא ש**בלא בא בחשבון** ועוד יותר מכך **ביוצאת מהמשחק**, הכתיבה אתגרה אותי בכך שלא נצמדתי למבנה ברור מראש. תחת זאת זרקתי לסיר בישול ענק כל מיני מרכיבים, ערבבתי, שפכתי החוצה את הבלתי מתאימים, וקיוויתי לטוב... שהרי, לדוגמה, מה הקשר בין ליקויי למידה במתמטיקה לבין אנורקסיה? כיצד נשזרים חוטי העלילה השונים באופן חלק וללא השארת תפרים בולטים? לא ברור. בסופו של תהליך שהוא לעתים מייגע, לעתים מתסכל, ולא תמיד מלהיב – התוצר הסופי נראה לי פלאי. מן סייעתא דשמיא. אני קוראת בספר הגמור ותוהה האם אני כתבתי את הדברים.

הספר השלישי אותו התחלתי לכתוב הוא דווקא הרביעי: מה שהפך אחר-כך ל**יוצאת מהמשחק**. גם הספר הזה החל מרעיון קטן ומשחק ה"מה אם...?". בזמנו הפקתי מסיבות בר ובת מצווה, שבהן המשתתפים פותרים תעלומות בלשיות בעלות רקע היסטורי. כל המשתתפים היו בו-זמנית חשודים, עדים וחוקרים המתחרים ביניהם מי יפתור את התעלומה. יום אחד צץ לו הרעיון: מה אם הנרצח "כאילו" במשחק, (כמעט) נרצח באמת? תעלומה בתוך תעלומה. הרעיון נראה מבטיח. בחרתי בגיבור להוביל את העלילה, נער בשם ינון. התקופה הייתה הימים שאחרי הגירוש מגוש קטיף, וסיקרן אותי

להיכנס לראשו של נער שהשתתף במאבק נגד העקירה, מאבק שנכשל. החלטתי לאתגר אותו עוד יותר. להקשות עליו. ינון עצמו סיפר לי, שאת העבודה כמפעיל מערכת ההגברה במשחקים הציעה לו כלילה, ידידת המשפחה, שריחמה עליו, מכיוון שידעה שאביו מובטל. אלא שהכתיבה לא זרמה. נתקלתי במחסום כתיבה. התעקשתי והתאמצתי להמשיך לכתוב, אך ללא הצלחה. בינתיים, כפי שאני מספרת במפגשים, טפח על כתפי נועם, גיבור הספר **לא בא בחשבון**, ודרש ממני שאספר את סיפורו כילד לקווי למידה. נפניתי לכתוב את הספר **לא בא בחשבון**, ורק אח"כ חזרתי לסיפור הרצח במשחק, והחלפתי את ינון ברותם. מה הוביל אותי להחלפה הזאת? עליי לבלות שעות רבות ביום, במשך תקופה ארוכה מאוד, עם הדמות הראשית, ולינון ולי הייתה חסרה ה"כימיה" הנכונה. לא רציתי לבלות בחברתו. וגם הוא לא רצה, או שלא היה מסוגל לאיש את העלילה שתכנתי עבורו. רותם הגיעה אלי משורטטת בקווים פשוטים וראשוניים, אבל חשתי כי היא המתאימה לשאת על כתפיה את הסיפור המסוים הזה. היא הצליחה לעורר בי את החשק להכיר אותה יותר, להיות שותפה לחייה, לכתוב אותה. מפאת הזמן שחלף, ויתרתי על העיסוק בעקירה מגוש קטיפי. הקול הזה, אולי משום שכבר נטחן דיו, כבר לא קרא לי. במקומו הגיע אליי קול שדרש ממני להתייחס אליו: קול ההתעללות הרגשית והמילולית.

אני נתקלת, כפי שרבים מאתנו בוודאי נתקלים, במקרים של התעללות מילולית ורגשית במשפחה, ברמות שונות של חומרה. קשה לי לענות על השאלה מדוע פתאום נשמע לי הקול הזה חזק יותר, באופן שגרם לי לרצות לכתוב עליו. ברור לי שהשפיעה עליי העובדה שהקול המסוים הזה, קול של התעללות שאיננה פיזית, אך שעשויה להיות הרסנית לא פחות, אינו נשמע דיו. סקרנה אותי במיוחד האפשרות לחקור אותו דווקא מזווית שונה. כפי שבספר **לא בא בחשבון** בחרתי לכתוב על נערה אנורקטית מנקודת מבט לא צפויה – זו של אחיה לקוי הלמידה, כך גם **ביוצאת מהמשחק** בחרתי לכתוב מנקודת מבט פחות צפויה – לא זו של מושא התעללות, אם המשפחה, אלא של הבת הצופה במה שעוברת אמה. כיצד היא חשה? מה חולף לה בראש? כיצד היא מגיבה?

איך מתבצעת ההיכרות הזאת עם הדמויות? בד בבד, שילוב של תחקיר מעמיק עם מלאכת הכתיבה. התחקיר, מעבר לכך שהוא שומר עלי שאכתוב דברים מבוססים – "הכר היטב מה שאתה כותב" – הוא לכשעצמו מקור השראה לרעיונות נוספים. השלב שאני מתקשה בו במיוחד הוא לשמוע את ה"קול" הייחודי של הדמות המדוברת. מדובר בקול שמאפיין אותה, ורק אותה, ויש למצוא בדיוק את המקצב הנכון, הצליל הנכון. עוד במהלך כתיבת **שים פס רחב**, לאחר שכתבתי יותר ממחצית הספר, החלטתי שה"קול" של אביעד אינו מתאים. שכתבתי הכול מהתחלה ב"קול" חדש, שהתאים יותר למה שחוויתי כנוקשות שלו. מה אני עושה כדי למצוא את ה"קולות" האלה? אני משליכה את הדמויות אל הדף, פשוטו כמשמעו. זו הדרך הטובה ביותר להכיר אותן. שמורים אצלי קטעי שיחה, וויכוחים בין דמויות והתרחשויות שלמות שדרך למדתי להכיר את הדמויות, לשמוע אותן, לגלות את ה"קול" הייחודי שלהן. לא כולן זכו להיכנס ליצירה הסופית.

ולפעמים לא די בכך. אם נתקלתי במחסום כתיבה, סימן שלא הקשבתי להן מספיק. שלא באמת הכרתי אותן.

בספר **שים פס רחב** אביעד לא שיתף אתי פעולה. בשיחות עם תלמידים אני מדברת על המשוואה המתמטית העושה רושם הגיוני כל כך: דמויות פלוס עלילה שווה סיפור, ואיך מסתבר שכתובה היא לא מתמטיקה. למרות שאני זו שיצרתי את הדמות, ובלעדיי היא לא הייתה כלל קיימת, בכל זאת ברגע שאני משליכה אותה אל הדף – היא מקבלת חיים משל עצמה, ולא תמיד – ועד כמה שהדבר נשמע בלתי סביר – היא מוכנה לשתף פעולה עם העלילה שאני המצאתי עבורה. מתסכל? כן. מרגיז? ברור. אבל זהו גם היופי שבכתיבה, השינויים וההתפתחויות שבמהלכה. רק באמצעות הקשבה אמתית לדמויות, ניתן להתגבר על מחסומי הכתיבה ולהגיע לכתיבה אמתית ומשמעותית יותר, גם במחיר שינוי העלילה.

ביוצאת מהמשחק חשתי את העניין הזה באופן קיצוני ביותר. יצאתי לדרך המיוחדת, (לאחר השלמת **לא בא בחשבון** שעקף אותנו) במלוא המרץ. היה לי הכיוון של עלילה בלשית, וברקע משורטטות בקווים כלליים עלילות המשנה שיקשו על החיים של הגיבורה: ההתעללות המילולית והרגשית מצד האב, והסתבכותו של אחיה היחיד של הגיבורה עם הנוער המנותק של היישוב. התחלתי במלאכת הכתיבה והנה שוב – מחסום כתיבה!

הפעם סירבתי לוותר.

בסופו של דבר, אחרי הקשבה עמוקה לרוחם, הבנתי שבהיכרותי אֶתה, לא שאלתי את השאלות החשובות ביותר:

- מה המטרה שהכי חשוב לך להשיג?
- מה הכי אכפת לך?
- מה מניע אותך?
- מה יגרום לך להישאר ממוקדת ומחויבת למטרה, כשהעניינים יסתבכו?
- מהם הדברים שדורשים להיעשות, להיפטר, להישמר – שאת, ורק את יכולה לעשות?
- כיצד את מתכוונת לפעול כדי לפתור את הבעיה?
- מיהו זה שמתנגד למאמציך להשיג את המטרה?

בעלילה בלשית, המטרה הראשית של הדמות הראשית היא לתפוס את העבריין. הדמות שמתנגדת ומפריעה לדמות הראשית להשיג את המטרה – היא העבריין עצמו. כל עוד התעקשתי לראות בעלילה הבלשית עלילה ראשית, הכתיבה לא זרמה. נכון, רותם נתקלת ב"כמעט" גופה, במשחק הראשון שבו היא עובדת. באמת לא נעים. אבל האם יש בכך מניע מספק כדי לגרום לה לפתור את העלילה? האם זו המטרה שהכי חשובה לה בחיים? לא ולא! רק כשיניתי את המוקד

של הסיפור – והנחתי לעלילות המשנה להשתלט, ולעלילה הבלשית להפוך לעלילת המשנה – זרמה הכתיבה. האם השינוי השפיע על העלילה עצמה? ברור שכן! אבל יצא הפסדו בשכרו.

הבעיות שאני כותבת עליהן אינן תופעות ייחודיות ליישוב, והן לא דווקא קיימות ביישוב שבו אני חיה. או לפחות לא כפי שהן מצטיירות ביצירה שלי. שכן תופעות אלה או אחרות עוברות עיבוד דרך המסנן/הפילטר שלי כיוצרת, עיבוד אומנותי, עד כדי עיוות ושינוי מציאות זו אחרת לבלתי הכר. הסופרת ג'ויס קרול אוטס, שאותה הזכרתי, כותבת על דמות הכותבת שלה, כישות נפרדת לחלוטין ממי שהיא כאדם פרטי. זו הישות היצירתית, האומנותית שבתוכה, שלעתים חוצבת מתוך ומעוותת את תולדות החיים האישיים שלה, אבל רק בגלל שאותם חיים הינם קרובים ונגישים. וגם אז, היא עושה זאת רק כשאיזה עניין ייחודי באותם החיים מתאים לדרישותיה היצירתיות. ולכן, היא אומרת, "אם אתה, ידיד שלי, תופיע ביצירה שלה, אל תדאג – לא תזהה את עצמך כשם שגם אני לא אזהה אותך!"

איך אני כותבת? כמעט אף פעם אינני יוצרת במחשב. תהליך היצירה הראשוני נעשה בעיקר בחוץ, ובשרבוט על גבי פנקסים. אני אוהבת להיות בתנועה: ללכת בחוץ, בעיקר בערים – ת"א או ירושלים, או לשחות, ותוך כדי כך אני מנסה "לראות" התרחשויות, "לשמוע" דיבורים. השלב הבא הוא שרבוט קטעים בפנקסים, ורק אח"כ אכתוב במחשב. אני מהסופרים שצריכים לדעת את הסוף לפני שאני מתחילה בביטחון. ברור שהיצירה תתפתח ותשתנה, כל יצירה דמיונית מתפתחת כל הזמן. אבל הסוף חייב להיות שם, לפחות בתת-המודע, לפני שיכולה להיות התחלה חזקה.

האם אני מרגישה את עצמי כסופרת דתייה? אני דתייה. נקודה. במובן האמיתי והעמוק של המילה. מגיל צעיר ניהלתי שיחות עם אלוקים והתפללתי אליו, הוא נוכח בכל פן של חיי ואני משתדלת לנהל את חיי בדרך האמונה. גם בילדותי, כשלמדתי בבתי ספר לא יהודיים בבוסטון ובקליפורניה, שמרתי על זהותי כיהודייה שומרת מצוות. זה לא משהו שאני חושבת עליו, או צריכה לעטות על עצמי כשאני כותבת (אולי בפרטים הלכתיים כגון צניעות), ואני גם לא אוהבת כקוראת, שכופים עלי סדר יום בכוח. לכן גם לא אכתוב כך. הווי דתי יופיע באופן טבעי. אבל זהו מעטה חיצוני. תמיד היה לי ברור שאני כותבת לכלל הציבור, דתי כחילוני, אני שואפת למשותף ולאוניברסאלי, וכל דבר שאכתוב ייתפש אצלי כחלק מעבודת האלוקים שלי, גם ללא כותרת המצביעה על כך.

אסיים במילותיה של ג'ויס קרול אוטס: "כולנו זוכרים כיצד שרתה עלינו רוח היצירתיות בעבר, אבל האם נוכל לחוות אותה גם בעתיד? רוב הסופרים כותבים במרץ, ומקווים שתשוב אלינו ההשראה." (עמ' 75).

אני מזדהה עם המילים האלה. כתיבה עבורי היא מלאכה מתמדת, פעמים פעילה – בפנקס או במחשב, ופעמים מתבשלת בראש תוך כדי פעילות אחרת. פעמים עם השראה, ופעמים רבות בלעדיה. אך יש לי אמון בתהליך, שבו ההשראה מגיחה מתוך החרכים שבין המילים, המשפטים והפסקאות שאני שוקדת על כתיבתם.